

Чорновол Л.О.

Організація виховного середовища в інститутах шляхетних дівчат

Чорновол Людмила Олегівна, аспірантка кафедри вищої школи та освітнього менеджменту
Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, м. Черкаси, Україна

Анотація. У статті висвітлено основні складові організації виховного середовища в інститутах шляхетних дівчат. Основну увагу приділено аналізу форм і методів фізичного, релігійно-морального та морально-етичного виховання в закритих жіночих навчальних закладах, що функціонували в Україні протягом XIX – початку XX ст.

Ключові слова: інститути шляхетних дівчат, вихованки, моральне виховання, виховне середовище

Національна доктрина розвитку освіти наголошує на особливо уважному ставленні до надбань вітчизняної культури та історії, створенні повноцінної системи освіти, яка давала б молоді ґрунтовні знання на рівні світових стандартів з обов'язковим урахуванням традицій українського шкільництва і виховання. У цих умовах актуальним є використання досвіду роботи навчальних закладів у цілому, та умов створення і діяльності системи інститутів шляхетних дівчат протягом XIX – початку XX ст. в Україні зокрема.

Проблема освіти жіноцтва постійно перебуває в центрі уваги дослідників. Праці О. Андросової [1], О. Аніщенко [2], А. Белової [4], В. Добровольської [4], Л. Чорновол [5] присвячені історії розвитку жіночої освіти, у тому числі домашньої, початкової, середньої, вищої, зарубіжного досвіду навчання жінок. Проте відсутні узагальнюючі праці, присвячені вивченню організації виховної системи інститутів шляхетних дівчат в Україні.

Метою даної статті є з'ясування чинників та умов організації виховного середовища в інститутах шляхетних дівчат – закритих жіночих навчальних закладах, що функціонували в Україні протягом XIX початку XX ст.

Аналіз робіт вітчизняних (І. Бецький, П. Лесгафт, М. Пирогов, К. Ушинський, С. Шацький) і зарубіжних (І. Герbart, Ф. Дістервег, Й. Песталотці, Фенелон, Б. Хоскен, Ю. Ціммер) учених дозволив визначити "організацію виховного середовища" інститутів шляхетних дівчат XIX – початку XX ст. як сукупність процесів або дій, що забезпечують упорядкованість середовища з метою створення педагогічних умов для соціалізації і виховання підростаючого покоління дівчат з метою належного виконання ними визначених суспільством соціальних ролей, формування гідних громадянок Вітчизни.

Призначення жінки у традиційному суспільстві бачили винятково в сім'ї. Родина розглядалася як найважливіша цінність, опора і "найміцніше піддунтя держави". Роль жінки – дружини і матері – полягала в тому, щоб нести в сім'ю духовність, а саме: "віру в Бога, поширювати добро, своїм прикладом і моральним впливом обгороджувати родину, давати дітям початкове виховання і освіту" [20, с. 5]. Згідно із статутом інститутів мета виховання шляхетних дівчат передбачала "християнське благочестя, слухняність, взаємну повагу, скромність, стриманість, добродійну поведінку, добросердечність, великодушність, поштивість до старших" [6, с. 3; 7, с. 4].

Спеціально розроблена система виховання в жіночих навчальних закладах включала такі складові: фізичне виховання; релігійно-моральне виховання; моральне виховання; дидактичне виховання за допомогою навчання.

В основу організації виховного середовища інститутів шляхетних дівчат було покладено принцип замкнутості. Починаючи з семи-восьми років дівчатка виховувалися в суворій ізоляції від рідних, яка переривалася лише у дні побачень з родичами, що проходили під пильним наглядом персоналу закладу. Кожний клас в інституті шляхетних дівчат перебував під наглядом класної дами – наглядачки. Її обов'язком було керівництво вихованням дівчат і допомога вчителям в організації навчання. Основним критерієм відбору класних дам, зобов'язаних стежити за належним вихованням дівчат, був їхній незаміжній статус [8, с. 26].

Заходи організації виховного середовища інститутів шляхетних дівчат щодо фізичної підготовки скеровувалися на забезпечення здоров'я, правильний розвиток дівочого організму. До компетенції класної дами входив нагляд за дотриманням гігієни вихованками. Засобами забезпечення фізичного здоров'я інституток були: рекреаційні години, рухливі ігри, танці, гімнастика, прогулянки на свіжому повітрі, відвідування лазні, купальні. Крім цього, пріоритетну увагу наглядачки мали звертати на раціон харчування учениць (якість, поживність, свіжість, розмір порції) [9, с. 137].

Звичайний раціон інститутки протягом доби включав такі складові: ранковий чай з булкою; сніданок: шматок хліба з невеликою кількістю масла і сиру, порція молочної каші або макаронів; обід: суп без м'яса, гарнір – м'ясо з цього супу, десерт – маленький пиріжок; вечірній чай з булкою [10, с. 268]. По суті, система харчування в інститутах базувалася на принципах економічної раціональності і скромності задоволення базових потреб. У пости раціон учениць ставав ще менш поживним. Аналіз спогадів вихованок інститутів шляхетних дівчат засвідчує, що всі вони через роки нарікали на погане харчування, відзначаючи малий розмір порцій, нерідко одноманітність страв [11, с. 168]. Для подолання примх і капризів учениць щодо інститутського (не завжди смачного) раціону педагоги поклалися на перевірені засоби: переконання та час, при цьому останній вважався більш дієвим, оскільки почуття голоду врешті-решт упокорювало невдоволених.

На підтримання фізичного здоров'я дівчат скеровувалися і чіткий розпорядок дня в інституті. Наведемо типовий розклад вихованок Полтавського інституту шляхетних дівчат: 6-00 год. – підйом, ранковий туалет; 7-30 год. – прихід класної дами, молитва, ранковий чай; 8-00 – 9-00 год. – підготовка до уроків; 9-00 – 12-00 год. – навчальні заняття; 12-00 – 14-00 год. – обід, вільний час (відпочинок); 14-00 – 16-00 год. – навчальні заняття; 16-00 – 16-30 год. – полуденок (вечірній чай); 16-30 – 19-00 год. – підготовка до занять наступного дня, уроки танців чи співу; 19-00 – 20-00 год. – вечеря і відпочинок; 20-00 – 21-00 год. – молитва і приготування до сну; о 21-год. – всі вихованки мали бути в ліжку [12, с. 142]. Зміни до встановленого розпорядку дня учениць інститутів передбачалися тільки в суботу, пообідні години якої дівчата присвячували повторенню тижневих уроків.

Додатковим чинником фізичного виховання в інститутах вважалося загартування вихованок, що в тогочасних реаліях означало досить помірні температурні показники в приміщеннях. Температура повітря в навчальних аудиторіях і дортуарах дорівнювала 16–18°C, в окремих закладах не піднімалася вище 12°C). Саме на холод у стінах інститутів одностайно скаржилися всі їхні вихованки [13, с. 105]. Нерідко переохолодження призводило до простудних захворювань учениць, яких ізолювали до лазарету.

Практика функціонування інститутів шляхетних дівчат протягом першої половини XIX ст. виявила, що в системі фізичного виховання як складової вихованого середовища не все було корисним для юного дівочого організму, зокрема їхнього здоров'я. Протягом навчального року вихованки майже постійно перебували в приміщеннях інститутів. Влітку під час канікул, коли більшість часу дівчата проводили в інститутському саду, наглядачки нерідко забороняли їм бігати, грати в рухливі ігри.

Обов'язкову і важливу складову виховного середовища інститутів шляхетних дівчат становив релігійно-моральний розвиток дівчиць. Метою релігійно-морального виховання було плекання і зміцнення релігійних почуттів учениць, які мали стати невід'ємною складовою їхнього характеру, життя, повсякденних відносин. Головним принципом його організації вважалося християнське благочестя, а відповідальною особою був заковничитель. Обов'язком класної дами було нав'ювати вихованкам благоговіння до істин християнської релігії. Формами реалізації релігійно-морального розвитку вихованок були щоденні молитви, відвідання церкви, дотримання всіх християнських обрядів, ознайомлення з істинами і догмами християнського віросповідання.

Важливою складовою виховного середовища інститутів шляхетних дівчат становило моральне виховання учениць, що передбачало засвоєння "світських доброчинностей": лагідність, покірливість, поштивість, доброчинну поведінку, скромність і великодушність. Провідним принципом виховання була законслухняність, авторитетність старших, представників влади, слухняність батькам (опікунам), педагогам. Відповідно сформованими засадами щоденної поведінки вихованок мали стати

лагідність, прощення образ, любов до людей без будь-яких станових, вікових чи релігійних застережень, повага до вищих, благоговіння до закону і влади [14, с. 68, 130].

Морально-етичне виховання інституток ґрунтувалося на тезі: "ледарство є матір'ю пороків, а батько – всіх чеснот – працюєвитість" [15, с. 7]. Етичне виховання як складова виховного середовища інститутів шляхетних дівчат базувалося на принципах природності, шляхетності, жіночості. Поведінка інституток мала бути невимешеною, що вказувало на освіченість, делікатність, скромність і витончену жіночність. Вихователям рекомендувалося скеровувати зусилля щодо усунення манірності, розніженості, зазнайства.

Спеціальної уваги потребував психологічний стан вихованок, який у юному віці суттєво впливав на фізичне здоров'я. Одним із принципів поводження з вихованкою, особливо в умовах формування дівочої сором'язливості, була делікатність. Інструкція чітко вказувала: "Класна дама зобов'язана сама все бачити, усе знати, і розмовляти з дівцею наодинці" (п. 24) [12, с. 145]. Їй рекомендувалося відкинути офіційну ввічливість, поводитися з ученицями по-материнськи широкосердно, знайти оптимальні способи втішити і заспокоїти вразливих вихованок. В інституті мали здолати й опуклі вади дівочого характеру. Приміром, усунути потайливість пропонувалося розмовами з вихованкою наодинці, допомогою у заняттях, турботою, тобто класна дама мала ввійти в довіру до неї, викликати в ній повну відвертість.

Педагоги сприяли зміцненню між вихованками дружби, взаємодопомоги, колективізму. Не рекомендувалося надмірно хвалити найкращих учениць. Дидактичні інструкції визначали, що класна дама мала особистим прикладом, своєю шляхетною і розсудливою розпорядливістю виправляти виявлені у вихованок вади, інакше вона ризикувала втратити педагогічний авторитет у вихованок [16, с. 49].

Базовою засадою організації виховного середовища в інститутах шляхетних дівчат був патерналізм: клас – це велика родина учениць і класної дами, обов'язок останньої добре знати її та керувати нею. Задля цього наглядачка мала постійно перебувати поряд з дівчатами свого класу, турбуватися про їхні успіхи в навчанні, вивчати думки і наміри, спостерігати за поведінкою, зовнішнім виглядом. Засоби морального впливу охоплювали всі складові виховного середовища, в якому перебувала інститутка як під час навчальних занять, так і поза ними. Інструкція педагогічному персоналу інститутів рекомендувала виховувати особистим прикладом. Класна дама мала налагодити довірливі стосунки з вихованками, оберігати їхню душевну цнотливість, уникати примусу і суворості, духу суперництва. Педагогічним засобом корекції відхилень у поведінці учениць були моральні настанови наодинці, чим запобігали застосування покарання до порушниць [17, с. 70].

Свята та пообідні години вихованки інститутів проводили в дортуарах, що і було головною принадою вільного від занять часу. У дортуарах вони були звільнені від постійного нагляду класних дам. Дівчата проводили вільний час невеликими групами з музикою, співами, іноді

влаштували танці, ігри. Чимало часу учениці присвячували читанню історичних і повчальних книжок.

Регулятивним механізмом в організації виховного середовища інститутів шляхетних дівчат були спеціальні види винагород і покарань, які носили суто моральний характер. У системі заохочень вихованок інститутів потрібно виокремити: ласкаві слова, додаткова увага, звертання в лагідній формі; певне доручення, що демонструє довіру педагога; схвальні відгуки перед батьками, родичами, знайомими, іншими педагогами та адміністрацією навчального закладу [9, с. 208].

Значущий аспект внутрішнього життя закритих навчальних закладів – підтримання порядку і дисципліни. Дисципліна – атрибут будь-якого навчального закладу, але в закритих установах, якими були інститути шляхетних дівчат, вихованки повинні були дотримуватися її цілодобово, не маючи можливості її змінити, обрати інше середовище. Загальними підходами до розробки системи покарань і їхнього застосування в дівочих інститутах були гуманізм, педагогічна доцільність, відповідальність за морально-ціннісне спрямування особистості, рефлексії самоконтролю і самовиховання дівчат.

Види і форми стягнень і покарань в інститутах шляхетних дівчат за порушення дисциплінарних норм були такими: більш суворе, офіційне поведіння; догана наодинці, догана в класі (перша без учителя, потім за присутності вчителя); негативний відгук перед інспектрисою і начальницею, відібрання знаків (стрічки) відмінниці, відділення на певний час від решти вихованок на спеціальне місце; стояння (нетривале), коли інші сидять; стояння в кутку; позбавлення фартуха [10, с. 269]. Практикувалося також позбавлення побачень з рідними протягом певного часу, що вважалося одним з найсуровіших покарань. Категорично заборонялися фізичні покарання. Загалом покарання мали узгоджуватися із ступенем провини, віковими і фізіологічними характеристиками інститутки. Варто наголосити, що головним засобом виховного впливу існуючої системи покарань в інститутах шляхетних дівчат був не фізичний біль, а сором. Класна дама мала виявити весь свій педагогічний такт при визначенні більш дієвого стягнення для конкретної вихованки. У тогочасних інститутських реаліях заробити догану мож-

на було за будь-який відступ від правил: гучна розмова на перерві, недбало заправлену постіль, не за статутом зав'язаний бант на фартуху тощо. Показником ефективності організації виховного середовища інститутів шляхетних дівчат вважалося повне підпорядкування визначеним нормам і правилам внутрішнього життя, на що опосередковано вказує позначення вихованок, які вирізнялися слухняністю і відмінною поведінкою, – "парфетки" (від франц. "parfaite" – досконала). Порушення встановленого в навчальному закладі порядку не схвалювалося, вважалося "поганим поведінням", тому пустинок і норовливих учениць називали «мовешками» (від франц. "mauvaise" – погана) [13, с. 17].

Системотворчим чинником виховного середовища інститутів шляхетних дівчат була чітка субординація і детальна регламентація внутрішнього розпорядку та поведінки суб'єктів виховання. Вона розпочиналася зі спостереження за охайністю і зовнішністю вихованок, підтримувалася суворим контролем за дотриманням ними норм і правил інститутського життя, встановленого розпорядку дня. Регламентація поширювалася і на зовнішній вигляд інституток. Однакові зачіски (молодших дівчаток часто коротко стригли, а старшим надійно прибирали волосся), охайна форма. Суворі регламентація внутрішнього розпорядку життя закритих жіночих навчальних закладів позначалося на атмосфері в інститутах, яка почасти нагадувала дух казарми. Така система інститутського виховання вже наприкінці 1840 – початку 1850-х рр. викликала серйозне занепокоєння громадськості.

Отже, дослідження організації виховного середовища інституту шляхетних дівчат в Україні виявило, що першорядне значення надавалося духовно-моральній підготовці вихованок. Основною метою було виховання серця і характеру. Набуття "гарних манер" і світської шляхетності мало допомогти вихованці інституту зайняти чільне становище в тогочасному суспільстві, а прищеплені інституткам "звички" до чеснот ставали запорукою покращення духовності соціуму. Предметом особливої турботи адміністрації і педагогів інститутів було моральне виховання учениць, яке здійснювалося на релігійній основі.

ЛІТЕРАТУРА (REFERENCES TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Андросова О.А. Генезис и содержание высшего женского образования в России второй половины XIX – начала XX века: дис. ... канд. педагог. наук: 13.00.01 / О.А. Андросова. – М., 2008. – 206 с.
Androsova O.A. Henezys y sodержzhanje vysshheho zhenskoho obrazovaniya v Rossyy vtoroy polovyny KhIKh – nachala KhKh veka [The genesis and content of higher education for women in Russia second half XIX - early XX century]: dys. ... kand. pedahoh. nauk: 13.00.01 / O.A. Androsova. – M., 2008. – 206 s.
2. Аніщенко О.В. Педагогічна практика в закладах жіночої освіти: вітчизняний досвід / О.В. Аніщенко // Наукові записки: психол.-пед. науки. – Ніжин, 2002. – № 4, Ч. 2. – С.120-122.
Anishchenko O.V. Pedahohichna praktyka v zakladakh zhinochoyi osvity: vitchyznyanyy dosvid [Pedagogical practice in institutions of female education: international experience] / O.V. Anishchenko // Naukovi zapysky: psykhol.-ped. nauky. – Nizhyn, 2002. – № 4, Ch. 2. – S.120-122.
3. Белова А.В. Домашнее воспитание дворянок в первой половине XIX в. / А.В. Белова // Педагогика. – 2001. – № 10. – С. 68–74.
Belova A.V. Domashnee vospytanye dvoryanok v pervoy polovynе XIX v. [Home education noblewomen in the first half of the 19th century] / A.V. Belova // Pedahohyka. – 2001. – № 10. – S. 68–74.
4. Добровольська В.А. Історія жіночої освіти Півдня України (1901-1910 рр.) : автореф. дис. канд. історич. наук :07.00.01 "Історія України" / В.А. Добровольська. – Дніпропетровськ, 2006. – 20 с.
Dobrovolska V.A. Istoriya zhinochoyi osvity Pivdny Ukraine (1901-1910 rr.) [History of women's education in the South Ukraine (1901-1910 years)]: avto-ref. dys. kand. istorych. nauk :

07.00.01 "Istoriya Ukrainy" / V.A. Dobrovolska. – Dnipropetrovsk, 2006. – 20 s.

5. Чорновол Л.О. Результативність навчання в інститутах шляхетних дівчат України протягом XIX ст. / Л.О. Чорновол // Науковий вісник Чернівецького університету. – Вип.712. Педагогіка та психологія. – Чернівці, 2014. -199-205.

Chornovol L.O. Rezultatyvnist navchannya v institutakh shlyakhetnykh divchat Ukrainy protyahom KhIKh st. [Effectiveness studies at the Institute for Noble Maidens Ukraine during the nineteenth century] / L.O. Chornovol // Naukovyy visnyk Chernivetskoho universytetu. – Vyp.712. Pedagogika ta psykholohiya. – Chernivtsi, 2014. -199-205.

6. Устав воспитания двухсот благородных девиц, учрежденного ее Величеством государынею императрицею Екатериною Второю. – СПб.: Императорская академия наук, 1768. – 68 с.

Ustav vospytannya dvukhsot blahorodnykh devyts, uchrezhdennoho ee Velychestvom hosudaryneyu ymperatrytseyu Ekaterynoyu Vtoroyu [Charter parenting two hundred noble girls, founded by Her Majesty, Empress Catherine II]. – SPb.: Ymperatorskaya akademya nauk, 1768. – 68 s.

7. Устав женских учебных заведений ведомства учреждений императрицы Марии, утвержденный 30 августа 1855 г. – СПб.: Тип. В.С. Балашова, 1885. – 42 с.

Ustav zhenskykh uchebnykh zavedeniy vedomstva uchrezhdeny ymperatrytsy Maryu, utverzhdennyy 30 avhusta 1855 h. [Statutes of female education departments of institutions of the Empress Maria, approved August 30, 1855] – SPb.: Typ. V.S. Balashova, 1885. – 42 s.

8. Лядов В.И. Исторический очерк столетней жизни Императорского воспитательного общества благородных девиц / сост. В.Н. Лядов. – СПб.: Тип. журн. Странник, 1864. – 111 с.

Lyadov V.Y. Ystorychesky ocherk stoletney zhyzny Ymperatorskoho vospytatelnoho obshchestva blahorodnykh devyts [Historical Sketch of a century of life of the Imperial Educational Society for Noble Maidens] / sost. V.N. Lyadov. – SPb.: Typ. zhurn. Strannik, 1864. – 111 s.

9. Лихачева Е.О. Материалы для истории женского образования в России (1828-1856) / Е.О. Лихачева. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1895. – 272 с.

Lykhacheva E.O. Materyaly dlya ystoryy zhenskoho obrazovanyya v Rossyy (1828-1856) [Materials for the history of women's education in Russia (1828-1856)] / E.O. Lykhacheva. – SPb.: Typohrafiya M.M. Stasyulevycha, 1895. – 272 s.

10. Лихачева Е.О. Материалы для истории женского образования в России (1796-1828) / Е.О. Лихачева. – СПб.: Типография М.М. Стасюлевича, 1893. – 308 с.

Lykhacheva E.O. Materyaly dlya ystoryy zhenskoho obrazovanyya v Rossyy (1796-1828) [Materials for the history of women's

education in Russia (1796-1828)] / E.O. Lykhacheva. – SPb.: Typohrafiya M.M. Stasyulevycha, 1893. – 308 s.

11. Воспоминания институтской жизни // Русский вестник. – 1861. – № 9-10. – С. 160-173.

Vospomynannya ynstitut-skoy zhyzny [Memories of institute life] // Russky vestnyk. – 1861. – № 9-10. – S. 160-173.

12. Мазанов П.И. Полтавский институт благородных девиц (1818-1898): арх. справки / П.И. Мазанов. – Полтава: Тип. Л. Фришберга, 1899. – 324 с.

Mazanov P.Y. Poltavskyy ynstitut blahorodnykh devyts (1818-1898): arkh. spravky [Poltava Institute for Noble Maidens (1818-1898): archival information] / P.Y. Mazanov. – Poltava: Typ. L. Fryshberha, 1899. – 324 s.

13. Институтки: Воспоминания воспитанниц институтов благородных девиц / сост. В.М. Боковой и Л.Г. Сахаровой. – М.: Новое литературное обозрение, 2003. – 576 с.

Ynstitutky: Vospomynannya vospytannits ynstitutov blahorodnykh devyts [Schoolgirls: Memories pupils Institute for Noble Maidens] / sost. V.M. Bokovoy y L.H. Sakharovoy. – M.: Novoe lyteraturnoe obozrenye, 2003. – 576 s.

14. Давыденко В. Образование и воспитание женщины по творениям благого Иеронима / В. Давыденко // Вера и разум. – 1899. – Т.1, ч. 2. – С. 60-74, 123-140.

Davydenko V. Obrazovanye y vospytanye zhenshchyny po tvorennyam blahoho Yeronyma [Education and training of women of good creations Jerome] / V. Davydenko // Vera y razum. – 1899. – T.1, ch. 2. – S. 60-74, 123-140.

15. Ольденбургский П.Г. Наставление для образования воспитанниц женских учебных заведений / П.Г. Ольденбургский. – СПб.: Тип. Опекунского совета, 1852. – 35 с.

Oldenburhskyy P.H. Nastavlenye dlya obrazovanyya vospytannits zhenskykh uchebnykh zavedeniy [Manual for the formation of the female pupils of educational institutions] / P.H. Oldenburhskyy. – SPb.: Typ. Opekunskoho soveta, 1852. – 35 s.

16. Зейлигер-Рубинштейн Е.И. Очерки по истории воспитания и педагогической мысли / Е.И. Зейлигер-Рубинштейн. – Л.: Наука, 1978. – 72 с.

Zeylyher-Rubynshhteyn E.Y. Ocherky po ystoryy vospytannya y pedahohycheskoy mysly [Essays on the history of education and pedagogical thought] / E.Y. Zeylyher-Rubynshhteyn. – L.: Nauka, 1978. – 72 s.

17. Днепров Э.Д. Женское образование в России: учеб. пособие для вузов / Э.Д. Днепров, Р.Ф. Усачева. – М.: Дрофа, 2009. – 288 с.

Dneprov E.D. Zhenskoe obrazovanye v Rossyy: ucheb. posobyе dlya vuzov [Female education in Russia: A manual for schools] / E.D. Dneprov, R.F. Usacheva. – M.: Drofa, 2009. – 288 s.

Chornovol L. O. The organization of the educational environment in the institutions of noble maidens

Abstract. The article highlights the main components of the educational environment in the Institutes of noble maidens. The main attention is paid to the research of the forms and methods of physical, religious, moral education in the closed educational institutions that were in Ukraine during the 19th – at the beginning of 20th centuries.

Keywords: institutes of noble maidens, the wards, moral breeding, educational environment

Черновол Л.О. Организация воспитательной среды в институтах благородных девиц

Аннотация. В статье отражены основные составляющие организации воспитательной среды в институтах благородных девиц. Основное внимание уделено анализу форм и методов физического, религиозно-нравственного и морально-нравственного воспитания в закрытых женских учебных заведениях, которые функционировали в Украине на протяжении XIX – начале XX в.

Ключевые слова: институты благородных девиц, воспитанницы, нравственное воспитание, воспитательная среда